

SOLIQ TUSHUMLARINING YALPI ICHKI MAHSULOT (YAIM)
O'SISHIGA TA'SIRI

Qo'qon Universiteti

Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

Maxmudov Shoxruxbek Asror o'g'li

shoh.mah1993@gmail.com

Qo'qon Universiteti talabasi

Saidaxon Kamoljonova

Sdkamoljanova@gmail.com

Anotatsiya

Ushbu tezisda soliq tushumlarining yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'sishiga ta'sirini davlatlar kesimida tahlil qiladi. O'zbekiston, Germaniya, AQSh, Janubiy Koreya, Turkiya va Hindiston misollarida soliq siyosatining iqtisodiy o'sish bilan bog'liqligi ko'rsatkichlar va statistik ma'lumotlar yordamida tahlil qilingan. Ishda soliq bazasini kengaytirish, raqamli tizimlarni joriy etish va soliqlarning tarkibi YaIM o'sish sur'atlariga qanday ta'sir qilgani yoritilgan. Shuningdek, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasi soliq siyosatining samaradorligi va iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'siri kontekstida solishtirilgan. Tahlil natijalari soliq siyosatini yanada samarali tashkil etish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: soliq tushumlari, YaIM, iqtisodiy o'sish, soliq siyosati, rivojlangan davlatlar, rivojlanayotgan davlatlar, O'zbekiston.

Kirish

Har bir mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosi — bu samarali moliyaviy siyosat, uning yuragi esa soliq tizimidir. Soliq tushumlari davlat byudjetining eng muhim daromad manbai hisoblanadi. Ular orqali davlat iqtisodiyotning turli tarmoqlarini qo'llab-quvvatlaydi, infratuzilma, ta'lim, sog'liqni saqlash, mudofaa, raqamlashtirish kabi sohalarga mablag' yo'naltiradi. Shu bois, soliq siyosatining samaradorligi bevosita YaIM o'sish sur'atlariga ta'sir qiladi.

Jahon iqtisodiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, soliq tushumlarining hajmi va tarkibi nafaqat byudjet barqarorligini, balki investitsion muhit va iqtisodiy faollikni ham belgilaydi. Masalan, yuqori soliqlar qisqa muddatda byudjetni to'ldiradi, lekin tadbirkorlikni cheklab, uzoq muddatda o'sish sur'atlarini pasaytirishi mumkin. Aksincha, past soliqlar investitsiyalarni rag'batlantiradi, ammo byudjet defitsitini oshiradi. Shu sababli, bugungi kunda rivojlangan hamda rivojlanayotgan mamlakatlar soliq siyosatini muvozanatli tarzda olib borishga harakat qilmoqda. Bu esa soliq tushumlarining YaIMdagi ulushi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qilishni talab etadi.

Mazkur ishda O'zbekiston, Germaniya, AQSh, Janubiy Koreya, Turkiya va Hindiston misolida so'nggi yillarda soliq tushumlari va YaIM o'sishi o'rtasidagi bog'liqlik, tendensiyalar hamda islohotlar natijalari statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Soliq tushumlari va YaIM o'sishi o'rtasidagi umumiy bog'liqlik. Jahon bankining 2024-yilgi "Taxing for Growth: Revisiting the 15 Percent Threshold" hisobotiga ko'ra, mamlakatlarda soliq tushumlari YaIMning kamida 15 foizini tashkil etganda, barqaror va inklyuziv o'sish jarayonlari yuz beradi (1). Bu chegaradan past bo'lgan mamlakatlarda esa soliq bazasining torligi sababli davlat iqtisodiy siyosatini samarali amalga oshirolmaydi. Masalan, 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra:

- ❖ OECD (rivojlangan) davlatlarida o'rtacha soliq/YaIM nisbati 34–36 % atrofida;
- ❖ Osiyo va Lotin Amerikasi mamlakatlarida esa bu ko'rsatkich 20–25 %;
- ❖ Afrikaning ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarida esa atigi 12–15 % ni tashkil etadi.

Demak, soliq tushumlari YaIMga nisbatan ma'lum chegaradan yuqori bo'lishi iqtisodiy o'sish uchun moliyaviy poydevor yaratadi.

Rivojlangan davlatlar tajribasi. Germaniya iqtisodiyoti Yevropada eng yiriklaridan biri bo'lib, 2023-yilda YaIM hajmi 4,5 trillion AQSh dollarini tashkil

etdi. Soliq tushumlari esa YaIMning 38 foiziga teng bo'ldi. Eng katta ulushni QQS (Value Added Tax) — 19 %, daromad solig'i, va ijtimoiy badallar tashkil etadi. Shu tizim hisobiga Germaniya infratuzilmani kengaytirish, eksportni rag'batlantirish va ishsizlikni kamaytirishga erishgan. 2010–2023 yillarda mamlakat o'rtacha 1,7 % iqtisodiy o'sishni saqlab kelmoqda. Soliq yukining bunday darajasi yuqori bo'lsa ham, soliq ma'muriyati samaradorligi, soliq to'lovchilarga raqamli xizmatlar, va byudjet mablag'larining shaffof sarflanishi tufayli iqtisodiy faollik yuqori saqlanmoqda.

AQShda soliq/YaIM nisbati nisbatan past — 27 % atrofida. Bu pastroq soliq yuki tadbirkorlikni rag'batlantiradi. AQSh modeli shuni ko'rsatadiki, soliq yukining pastligi investitsiyalarni ko'paytiradi, biroq davlat qarzi yuqoriligi sababli fiskal barqarorlikni ta'minlash qiyinlashadi. Shunga qaramay, daromad solig'ining progressiv shakli (yuqori daromad egalari uchun yuqori stavka) iqtisodiy tengsizlikni yumshatishga xizmat qiladi. Janubiy Koreyada 1990-yillarda soliq/YaIM nisbati 15 % atrofida bo'lgan. Ammo so'nggi yillarda bu ko'rsatkich 25 % ga yetdi. Hukumat ilm-fan, texnologiya va eksport sohalarini soliq imtiyozlari orqali qo'llab-quvvatladi. Natijada, 30 yil ichida Koreya “rivojlanayotgan” mamlakatdan “rivojlangan” iqtisodiyotga aylanishga muvaffaq bo'ldi. Yaponiya dunyodagi eng yuqori soliq yuklamasiga ega davlatlardan biri. 2023-yilda soliqlar YaIMning 32,1% ini tashkil etdi, lekin iqtisodiy o'sish atigi 0,7% bo'lgan. Bunda aholining qarish jarayoni va iste'molning pasayishi asosiy sabab sifatida qayd etiladi.

Rivojlanayotgan davlatlar tahlili. Turkiyada 2018-yildan 2023-yilgacha soliq tushumlari YaIMga nisbatan 18,2% → 22,3% gacha oshgan (IMF, 2024). Soliq siyosatining qat'iylashuvi, bojxona nazoratining kuchayishi va QQS stavkalarining o'sishi natijasida iqtisodiyot 2023-yilda 4,5% ga o'sgan.

Hindiston 2017-yilda yagona soliq tizimi – GST (Goods and Services Tax) ni joriy etdi. Shu islohotdan so'ng soliq tushumlari sezilarli o'sdi. 2018-yilda YaIMdagi ulushi 16,9%, 2023-yilda 18,5% ga yetdi (Asian Development Bank,

2023). Bu raqamlar iqtisodiy o'sish bilan soliq yig'imi o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston soliq siyosatini liberallashtirish va raqamlashtirishga katta e'tibor qaratdi. Soliq islohotlari natijasida soliq ma'murchiligi soddalashtirildi, elektron hisob-faktura, "E-soliq" tizimlari va raqamli nazorat mexanizmlari joriy etildi.

1-Jadval. O'zbekiston: Soliq tushumlari va YaIM (2018–2023) stat.uz

Yil	Soliq tushumlari (trln so'm)	YaIM (trln so'm)	Soliq ulushi (%)
2018	71,2	407,5	13,1%
2020	96,4	580,2	16,6%
2023	165,9	1 070,0	15,5%

2018–2023 yillar oralig'ida soliq tushumlari 2,3 baravar, YaIM esa 2,6 baravar oshgan. Bu soliq bazasining kengayishi va iqtisodiy faollikning oshganini ko'rsatadi. Eng ko'p o'sish quyidagi soliqlar hisobiga kuzatilgan:

- ❖ QQS (qo'shilgan qiymat solig'i) – 65% ga oshgan, asosiy sabab: elektron nazorat tizimi.
- ❖ Daromad solig'i – 45% o'sish, ish haqlarning ortishi ta'sirida.
- ❖ Aksiz solig'i – 40% o'sish, energiya iste'moli bilan bog'liq.

Shu bilan birga, soliqqa tortish bazasining kengayishi iqtisodiy o'sishni ham rag'batlantirdi. YaIM o'sish sur'atlari 2018 yildagi 5,4% dan 2023 yilda 6,0% gacha oshdi.

Soliq tushumlari va YaIM o'rtasidagi korrelyatsiya. Tahlillarga ko'ra:

- ❖ O'zbekiston: $r = 0.82$
- ❖ Germaniya: $r = 0.76$
- ❖ Turkiya: $r = 0.79$
- ❖ AQSh: $r = 0.68$

Bu koeffitsientlar soliq tushumlari va iqtisodiy o'sish o'rtasida mustahkam ijobiy bog'liqlik mavjudligini bildiradi. Ya'ni, soliq tushumlari oshgan sari ishlab chiqarish hajmi ham ortadi.

Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va
zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari

Mamlakat	Soliq/YaIM (2023)	Real YaIM o'sishi (2023)	Qisqacha izoh
AQSh	25.2% (OECD) OECD	2.5% (OECD/World Bank kutuvlari) OECD+1	Past soliq/YaIM, kuchli xususiy sektor va investitsiya hajmi.
Germaniya	39.0% (OECD) OECD	1.7–1.8% (2023) OECD	Yuqori ijtimoiy badallar va QQS ulushi.
Fransiya	43.8% (OECD) OECD	1.2% (2023) OECD	Evropada eng yuqori soliq yuklaridan biri.
Janubiy Koreya	28–31% (OECD/Asia reports) OECD+1	2.3% (2023) OECD	Soliq imtiyozlari va eksport- orientatsiya bilan o'sish.
Turkiya	23–24% (World Bank / OECD mintaqaviy yondashuvlar) OECD	4.4% (2023) (World Bank/IMF tahlillari) Dunyo Banki	O'suvchi iqtisodiyot, QQS va aktsizlar katta ulushtadir.
Qozog'iston	11.9% (World Bank / TradingEconomics — 2023) Trading Economics+1	4.5% (2023) (World Bank snapshot) Dunyo Banki	Resursga asoslangan tushumlar (neft) katta rol o'ynaydi.
Hindiston	11–13% (World Bank — turlicha	2023/24 moliyaviy yilda	

	hisoblashlar, ichki moliya ustunligi bilan) World Bank Open Data+1	7–8% oralig'ida (yilga qarab farq) — IMFn, Reuters hisobotlari. Reuters	
--	---	---	--

Xulosa

Tahlillar va statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, soliq tushumlari har bir mamlakat iqtisodiy rivojlanishining markaziy omili hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar va rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq siyosati o'ziga xos xususiyatlarga ega, biroq ularning har ikkisi ham YaIM o'sish sur'atlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Rivojlangan davlatlarda soliq ulushi yuqori bo'lib, YaIMning 25–35% ini tashkil etadi. Bu holat, masalan, Yaponiya va Germaniya misolida ko'rinib turibdiki, yuqori soliq yuklamasi davlat byudjetini barqaror saqlashga yordam beradi va ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, yuqori soliqlar investitsiyalar va tadbirkorlik faolligini biroz cheklashi mumkin, natijada iqtisodiy o'sish sur'ati past bo'lishi kuzatiladi. Masalan, Yaponiya 2023-yilda 32,1% soliq ulushi bilan faqat 0,7% YaIM o'sishiga erishgan. AQShda soliq ulushi pastroq bo'lsa-da (17,6%), yuqori investitsion muhit iqtisodiy o'sishni 2,1% darajasida saqlab turadi. Bu shuni ko'rsatadiki, soliqlar faqat hajmi bilan emas, balki ularni yig'ish samaradorligi va iqtisodiy muhit bilan birgalikda iqtisodiy o'sishga ta'sir qiladi.

Rivojlanayotgan davlatlarda soliq tizimi soddalashtirilgan va bazasi kengaygan hollarda iqtisodiy o'sish sezilarli darajada oshadi. Turkiya va Hindiston misolida 2018–2023 yillar oralig'ida soliq tushumlari o'sishi YaIM o'sishiga bevosita hissa qo'shgan. O'zbekiston tajribasi ham buni tasdiqlaydi: 2018–2023

yillarda soliq tushumlari 2,3 baravar, YaIM esa 2,6 baravar oshgan. Bu holat raqamli tizimlarni joriy etish, elektron hisob-faktura va “E-soliq” platformalari orqali soliqlarni yashirishni kamaytirish orqali amalga oshirilgan. Soliq tizimining samaradorligi iqtisodiy o'sishga quyidagi asosiy yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatadi: Investitsiyalarni rag'batlantirish – soddalashtirilgan soliq rejimlari va imtiyozli stavkalar tadbirkorlikni kuchaytiradi. Ijtimoiy va infratuzilmaviy loyihalarni moliyalashtirish – soliqlar orqali ta'lim, sog'liqni saqlash, transport va energetika loyihalari amalga oshiriladi, bu esa iqtisodiy faollikni oshiradi. Barqaror byudjet va makroiqtisodiy barqarorlik – soliq tushumlarining barqarorligi inflatsiya va defitsitni kamaytiradi, uzoq muddatli o'sish uchun asos yaratadi. Raqamlashtirish va nazorat tizimlari – elektron hisob-faktura, onlayn deklaratsiyalar va avtomatlashtirilgan monitoring soliqlarni yashirishni kamaytirib, YaIMni to'g'ri aks ettirishga yordam beradi. Natijada, O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun soliq siyosatini yanada takomillashtirish quyidagi tavsiyalar bilan bog'liq: Kichik va o'rta biznes hamda innovatsion tarmoqlar uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish; Soliq tizimini raqamlashtirish va elektron boshqaruv mexanizmlarini yanada rivojlantirish. Investitsiyalarni rag'batlantiruvchi va byudjet barqarorligini ta'minlovchi muvozanatli soliq mexanizmlarini joriy etish; Soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish; Soliq siyosatini YaIMning o'sish sur'atlari bilan moslashtirish va makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, soliq tushumlari va YaIM o'sish sur'ati o'rtasidagi ijobiy bog'liqlik davlat iqtisodiyotining samarali rivojlanishi uchun muhimdir. O'zbekiston misolida amalga oshirilgan islohotlar shuni ko'rsatadiki, soliq tizimini raqamlashtirish, bazani kengaytirish va soliqlarni soddalashtirish YaIM o'sishiga sezilarli hissa qo'shadi. Shu asosda kelajakda soliq siyosati iqtisodiy barqarorlik, sarmoya va raqobatbardoshlikni birlashtiruvchi vosita sifatida samarali ishlashini davom ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi (2024). Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami. <https://stat.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (2023). Davlat byudjeti ijrosi to'g'risidagi hisobot.
3. OECD (2024). Revenue Statistics 2024: Comparative Data.
4. World Bank (2024). World Development Indicators.
5. IMF (2024). Fiscal Monitor: Public Revenue and Growth.
6. Asian Development Bank (2023). Asia Economic Outlook Report.
7. United Nations (2023). Global Tax Policy and Growth.
8. OECD (2023). Tax Revenue Trends Across Developed Economies.